

SZTALIN I HOLODNAJA VOJNA

OTV. RED.: A. CSUBARJAN

(Sztálin és a hidegháború)

Moszkva, Insztitut vszeobscej isztorii RAN, 1998. 367 p.

A balkáni válság következtében ismét feszültebbé váltak a kapcsolatok Oroszország és a Nyugat között, ami azt eredményezte, hogy az orosz társadalomban újra felerősödött a hidegháborús érzés. Minél nagyobb ma az új konfrontáció létrejöttének veszélye, annál tanulságosabbak az 1940-es évek második felének tapasztalatai, amikor is a korábbi "frontbarátságot" néhány év alatt az egykori szövetségesek éles szembenállása váltotta fel. Ezért is érthető, hogy a hidegháborúval kapcsolatos kutatások napjainkban nem kizárólag csak történelmi érdeklődésből fakadnak.

Az itt ismertetendő könyv egy, a hidegháború történetét feldolgozó nemzetközi projekt keretében jött létre. A munkálatokat a washingtoni Woodrow Wilson Központ kezdeményezte. Ennek keretében 1993 nyarán Moszkvában konferenciát szerveztek, ahol egy sor olyan előadás hangzott el, amelyek orosz párt- és külügyi levéltárak egykor titkos, nem régen felszabadított anyagaira építve mutatták be a hidegháború korszakának legjelentősebb nemzetközi konfliktusait: a szovjet–jugoszláv szakítást (1948), a magyar és a szuezi (1956), a berlini (1961), a karibi (1962) és a csehszlovák (1968) válságot. A kutatások keretében jelent meg a *Holodnaja vojna. Novüe podhodü, novüe dokumentü* (Hidegháború. Új megközelítések, új dokumentumok. Moszkva, 1995) című tanulmánykötet, valamint egy széles dokumentumválogatás: *Szovjetszkij Szozjuz i vengerszkij krizisz 1956 goda* (A Szovjetunió és az 1956-os magyar válság. Moszkva, 1998).

Jelen kötet tanulmányai a szovjet–amerikai – tágabb értelemben a blokkok közti – kapcsolatok történetének különböző kérdéseit mutatják be 1945–53 között. A két rendszer szembenállásának terepe ebben

az időszakban – Németország mellett – Kelet-Európa volt, ezért nem meglepő, hogy több tanulmányt szenteltek a kelet-európai problematikának: mindenekelőtt Lengyelország és Csehszlovákia szovjetizálásának. Miután Sztálin ráébredt arra, hogy országa nem eléggé felkészült egy újabb háborúra, először nem annyira az új geopolitikai szerzemények – amihez a szövetségesek is hozzájárultak Jaltában és Potsdamban – kiterjesztésére, mintsem inkább az azok feletti ellenőrzés megtartására törekedett, és ehhez a lehetőségeinek az adott pillanatban a legmegfelelőbb taktikát választotta. A szovjet rendszer átvételét a régió országainak alávetésére nem egyből és nem mindenütt alkalmazták. Mint 1939-ben a Németországgal megkötött paktum esetében, úgy 1945–46-ban is a politikai pragmatizmus időlegesen a kommunista ideológia fölé kerekedett. A régió országaiban, így Magyarországon is, a szocialista jelszavakat egy ideig háttérbe szorították. Egyes alkalmakkor a moszkvai megbízottaknak kellett a hazai kommunistákat türelemre inteni, lebeszélni olyan meggondolatlan akciókról, amelyek csak kompromittálták volna a kommunista pártokat, és így a végső osztrárc előtt meggyengítették volna társadalmi bázisukat. A stratégia, hogy a Szovjetunió érdekszféráját kiterjesztik, azonban továbbra is változatlan maradt. Sztálin és környezete, még ha egy ideig nem is hirdették, a kelet-európai országoknak egyértelműen a kommunista fejlődés perspektíváját szánták. Mint például Milovan Djilas memoárjából ismert: Sztálin 1945 áprilisában külföldi kommunisták, a jugoszláv delegáció előtt nyíltan megmondta, bárki, aki a háború során bizonyos területeket elfoglal, azokra kiterjeszti a saját rendszerét, másként ez elképzelhetetlen. 1947 közepén, amikor a kelet-európai országoknak felajánlották a Marshall-segélyt, Sztálin komolyan tartott a nyugati befolyás megerősödésétől, és véglegesen elutasított minden olyan törekvést, amely a már meglévő és érezhető európai szakadás megállítására és visszafordítására irányult. Az erő politikáját választotta.

Amilyen mértékben romlottak a Szovjetunió kapcsolatai a Nyugattal, olyan gyorsan vált a szovjet érdekszféra egy közös központból irányított, mindenütt a kommunista pártok monopol uralmára épülő homogén blokká. Ezt a célt szolgálta 1947 őszén a Kominform létrehozása, amelynek az volt a feladata, hogy a pártok közti, a kominternes időkből megmaradt hierarchikus rendet államok közti viszonyra alakítsa át. A Kominform II. kongresszusának (1948) az volt a küldetése, hogy a kelet-európai táboron belül véget vessen mindenféle határozatlanságnak, "ingadozásnak", "eszmei zűrzavarnak". A titói Jugoszlávia ellen hozott határozatok tanulsággal szolgáltak a többi ország számára is.

Valentyina Marina cikkében bemutatja, milyen változásokon ment át a szovjet politika Csehszlovákiával kapcsolatban 1945–48 között, milyen szerepet játszott a szovjet tényező az 1948. februári eseményekben, amelyek végül a kommunista diktatúra bevezetését eredményezték. Csehszlovákia szovjet érdekszférához kerülése kizárta annak a lehetőségét, hogy a nyugati államok a kommunizmus elvetőinek oldalán aktívan beavatkozhassanak az eseményekbe. Ugyanez történt 1956-ban Magyarországon és 1968-ban Csehszlovákiában.

A lengyelországi eseményeket tárgyaló tanulmányokban a szerzők bemutatják a sztálini vezetés nyomásgyakorló mechanizmusait, a szovjet állambiztonsági szervek szerepét Lengyelország szovjetizálásában. Különös figyelmet érdemelnek azok az adatok, amelyek azt bizonyítják, hogy a szovjet speciális szolgálatok közreműködésével 1946–47-ben meghamisították a lengyel nemzet fejlődése szempontjából életbevágóan fontos, az alkotmányos berendezkedésről döntő népszavazás, valamint a parlamenti választások eredményeit. Miként *Inessza Jazborovszkaja* tanulmányából kitűnik, a lengyel kommunista vezetésen belül elvi nézeteltérések voltak a szovjetekkel fenntartott kapcsolatok jellegét illetően. A kominteres tanításon át nem esett Gomulkatól eltérően – aki a kapcsolatokat nagyobb egyenlőség alapján képzelte el – a pártvezetés moszkvai csoportja, élén Bieruttal, az új politikai konjunktúrában vonakodás nélkül alávetette magát a Kreml diktatúrájának. Viselkedésüknek megvolt a maga logikája. Fennállt ugyanis a reális veszélye annak, ha Lengyelország ellenkezni kezd a ráerőszakolt modellel szemben, nemcsak Jugoszlávia sorsára juthat, hanem elveszítheti azokat a területeket is, amelyeket a háború után Németországtól kapott, mivel a Szovjetunió szilárd álláspontja jelentette a garanciát az új, Lengyelország számára nagyon előnyös lengyel–német határok tekintetében. Vita tárgyát képezheti, milyen árat kellett volna fizetnie Lengyelországnak, ha megsérti a Kominform hierarchiáját.

Leonid Gibijanszkij a Szovjetunió politikáját elemzi a trieszti kérdésben. Sztálin 1945 májusában, amikor nem akarta kiélezni a viszonyt a Nyugattal, hajlott az engedményekre (Tito haserege vonuljon ki az elfoglalt városból). Lépéseinek határt szabtak egyrészt a nemzetközi erőviszonyok, másrészt pedig a szovjet külpolitika prioritásai.

A Szovjetunió és a nyugati államok német kérdésben elfoglalt álláspontját elemzi Sztálin utolsó éveiben *Alekszej Filitov*. A Kominform történetének jeles kutatója, *Grant Adibekov* ezúttal a nemzetközi szervezet hanyatlására fordítja a figyelmét. A Tájékoztató Irodát Sztálin azért hozta létre, hogy ellenőrzése alatt tartsa a kommunista mozgalmat az egész világon. A szervezet jelentős szerepet játszott a Jugoszlávia elleni pszichológiai háborúban az 1940-es évek második és az 1950-es évek első felében.

Sok tekintetben újdonságnak számít *Vlagyimir Pecsatnov* cikke, amelyben a szerző a szovjet propaganda mechanizmusát elemzi a nyugati országokban. A tanulmány alapján véve megcáfolja a korabeli állítást, miszerint "veszélyes fegyver" van a Kreml kezében. A háború ideje alatt hozott hatalmas áldozatok

áraként a Szovjetunió valóban nem kis politikai tőkét szerzett. Elég az amerikai hadvezetés 1945 tavaszán, az elbai találkozást megelőzően, tisztek számára kiadott utasításra utalni. Ebben az áll, hogy "a világ elismeri a Szovjetunió kormányának és hadseregének erejét, népének magas erkölcsi színvonalát és közös ügyünkért tett hatalmas hozzájárulását". A megszerzett politikai tekintélyt jól lehetett a külföldi propagandában hasznosítani, de a túlzott átideologizálás, a hozzá nem értés, a felsőbb vezetőktől való félelem, akik kellő kompetencia nélkül is beleszóltak az alkotómunkába, az újításoktól való félelem nagymértékben csökkentették hatásosságát.

Jelena Zubkova a közvéleményt vizsgálja a hidegháború éveiben. A szovjet propaganda a kialakult hidegháborús légkört arra használta fel, hogy a közelgő háború lehetőségét emlegetse, és félelmet sulykoljon a népbe, ami végső soron csökkentette a győzelem után be nem váltott ígéretek következtében létrejött elégedetlenség érzését, illetve segítette az indulatok keltette energiákat a külső és belső ellenség ellen folytatott, ellenőrzött harc medrébe terelni. A – mitikus vagy reális – háborús veszélyre való tekintettel a nép kész volt a további áldozatokra, a mesés életről szóló álmainak megvalósulását későbbi időkre kitolni, valamint a hatalom népszerűtlen intézkedéseit megbocsátani, amennyiben azok az új háborús konfliktus elkerülésére irányultak.

Az itt bemutatott könyv nem meríti ki a hidegháború minden kérdését. Az említett kutatási terv keretében jelenleg a hidegháború történetének fordulópontjait feltáró kollektív monográfiák készítése folyik.

Alekszandr Sztikulin